

DOLHAI LAJOS PhD, HABIL

rektor@eghf.hu

teológus, főiskolai tanár, rektor (Egri Hittudományi Főiskola)

Az Eucharisztia ünneplése az ókori egyházban

Celebrating of the Eucharist in the Ancient Christian Church

ABSTRACT

The form of liturgy of the Eucharist evolved only slowly and gradually. The development of the first three century can be divided in two periods. The first is the age of the Church of Apostles, until the middle of the second century: In this period the Eucharist was celebrated in private houses. During the second period Christianity entered into the Greek-Roman world. Initially, the Eucharist was celebrated in the evening, but already at the end of the first century and at the beginning of the second it has become general to celebrate the Holy Mass in the morning. A communal meal did not join to these Holy Masses in the morning. The participation in the Eucharist had conditions: The Didache states: “Do not eat and drink from the Eucharist anyone but who is baptized on the name of the Lord.” The breaking of bread (*fractio panis*) was called Eucharist firstly by the Didache, later by St. Ignatius of Antioch. In the Ancient Church it was natural the Communion under both kinds. The Didache contains one of the earliest Eucharistic-prayers. The first detailed description about the celebration of the Eucharist can be found by Justionos (†165). From liturgical viewpoint the *Traditio Apostolica* is important: this work was written about 215.

KEYWORDS

Ancient Christian Church, Celebrating of the Eucharist, Church History

DOI 10.14232/belv.2020.1.2

<https://doi.org/10.14232/belv.2020.1.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Dolhai Lajos (2020): Az Eucharisztia ünneplése az ókori egyházban. Belvedere Meridionale 32. évf. 1. sz. 5–26. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A tervek szerint 2020-ban Magyarország adott volna otthont a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusnak. A várhatóan nagy tömeget vonzó eseményt a járvány miatt 2021-re halasztották, a világegyház nagy ünnepére készülve azonban már most érdemes végiggondolni az Eucharisztia ünnepelésének korai történetét.

Csak lassan, fokozatosan alakult ki az ősegyházban az Eucharisztia liturgiájának formája.¹ A választott nép liturgikus formái, a zsinagógai vallásos élet nagy hatással volt az első keresztények liturgiájára, de a kontinuitás mellett jelentősebb a diszkontinuitás.² A zsidó liturgikus környezetben a legfőbb újdonság az volt, hogy az apostolok megteszik azt, amit Jézus kért tőlük: „az ő emlékeztérére” (vö. Lk 22,19): megismétlik azt, ami az utolsó vacsorán történt. Ők is, mint Jézus hálaadó imádságot (*berakoth*) mondanak, de ennek a célja már más, mint a zsidók húsvéti vacsoráján. Az első keresztények azért adnak hálát, mert az embert teremtő és üdvözíteni akaró Isten Jézus húsvéti misztériuma által megváltott bennünket, feltámadása után pedig tanítványával maradt a „kenyértörés” közösségében.

Az első három évszázad fejlődését két korszakra oszthatjuk.³ Az első: az apostoli egyház kora, kb. a 2. század közepéig, a második: a kereszténységnek a görög római világba való belépésének az időszaka, amiről Jusztinosz, Hüppolitosz, Tertullianus és Cyprianus írásai alapján megbízható forrásaink vannak. Ez az a korszak, amelynek lényege Krisztus evangéliumának átmenete a héber-arám kultúrából a hellén kultúrába a görög (*koiné*) és a latin nyelv által. Ez a folyamat már Pál apostollal megkezdődött. A szentmise liturgiájában a nagy változás a Milánói ediktummal (313) történt, amely a nagy római birodalomban szabad vallásgyakorlást engedélyezett a keresztényeknek. Nyilvánvaló, hogy más volt az Eucharisztia liturgiája az ősegyházban, kevés keresztény jelenlétében, mint amikor az Egyház kiléphetett a katakombák mélyéből, és nyilvános, nagy templomokat építhetett.

Az első időszak az ún. „*domus ecclesiae*” kora, amikor a keresztények az Eucharisziát még magánházaknál ünnepelték.⁴ Ezért az első keresztények a „házakban összegyülekező közösség” (*kat'oikon auton ekkleszia*) nevezték önmagukat (1 Kor 16,19). A hangsúly itt még a keresztények lelki egységén volt, amelyben a közösség alkotja Krisztus titokzatos testét, Isten élő templomát, a lelki házat. A templom itt nem a kőtemplomot, az Isten házát jelenti, hanem a

¹ Vö. MAZZA, A.: *Dall'ultima cena all'Eucaristia della Chiesa*, EDB. Bologna, 2014; PERRIN, M.: *Pratiche e discorsi eucaristici nei primi secoli dalle origini fino alla fine del IV secolo*, in *Eucharistia. Enciclopedia dell'Eucaristia* (szerk.: Brouard M.), EDB 2004, 111–135; JUNGSMANN, J. A.: *A szentmise. Történelmi, teológiai és lelkipásztori áttekintés*. Prugg Verlag, Eisenstadt 1977; PÉTERY, J.: *A szentmise története*, Szent István Társulat, Budapest 1946.

² A *Didaché* például megtiltotta a keresztényeknek, hogy a zsidók által szokásos napokon böjtöljenek, és kéri, hogy ne úgy imádkozzanak, mint a zsidók (vö. VIII. fejt.).

³ Vö. NEUNHEUSER 2012. 31–70.

⁴ Vö. RORDORF, W.: *Que savons-nous des lieux de cult chrétiens de l'époque pré-constantinienne?*, in *Liturgie, Foi et Vie des Premiers Chrétiens, Études Patristiques, Théol. Hist.* 75, Paris 1986, 481.

hívők közösségét, mint szellemi-lelki templomot, amelyben az Isten Krisztus által jelen van. Ez a sajátos helyzet is meghatározta a keresztények liturgiáját, de azután az is, amikor Nagy Konstantin rendelete után a keresztények elkezdtek építeni a templomokat, a nagy római bazilikákat; az ott folyó liturgia is jelentős hatással volt a szentmise liturgiájának fejlődésére. Ez a változás azonban a lényeget nem érintette.

1. AZ ELSŐ KERESZTÉNYEK EUCHARISZTIÁJA

Az Apostolok Cselekedeteinek könyve tanúsítja, hogy az első keresztény közösségben kezdettől fogva megünnepték az Eucharisziát, amit kenyértörésnek neveztek (2,42). Jézus tanítványai naponként megjelentek a jeruzsálemi templomban, részt vettek annak liturgiáján, de a „kenyértörést” (*fractio panis*) házaknál végezték (2,46).

A szövegben a „naponként” kifejezés csak a templomi imádságra vonatkozik. Már az Apostolok Cselekedeteiből tudjuk, hogy Troászban a keresztények a „hét első napján” gyűltek egybe a kenyértörésre (ApCsel 20,7). Úgy tűnik, hogy ez volt az általános gyakorlat.⁵ Az utolsó vacsora rítusát annyiban utánozták, hogy a szentmisét kezdetben még egy vacsora keretében tartották (1 Kor 11,17). Az összejövetel közös étkezéssel, szeretetlakomával kezdődött, s ehhez kapcsolódott a szentségi cselekmény a szent test és vér kiosztásával. Pozitív képet kapunk erről az összejövetelről Lk 22,7-38-ban és az ApCsel 2,42-47-ben. Még a 2. század hagyományát rögzítő *Traditio apostolica* is erről tanúskodik, amelyben külön fejezet van a „közös étkezésről” (XXVI.). A leírás szerint a hívek az összejövetelen „egy-egy darab kenyeret kapnak a püspök kezéből, mielőtt megtörnék a saját kenyerüket. Ez ugyanis áldás és nem eucharisztia, amely (olyan) mint az Úr teste”.⁶

Pál apostol leírása (1Kor 11, 17-22) azt is megmutatja, hogy ez a gyakorlat visszas helyzetekhez vezetett. A keresztény közösség gazdagabb tagjai külön étkeztek, lenézték a szegényebbeket, s így megosztottság jött létre a korinthusi közösségen belül. Ezért az apostol azt követeli, hogy az Eucharisztia ünneplése előtt mindenki otthon étkezzék (1Kor 11, 21. és 34. v.), és az összejövetel maradjon istentiszteleti cselekmény. Az apostol a korinthusi közösség negatív példáján keresztül figyelmeztet a lakoma és az eucharisztikus közösség összefüggésére. Mivel az Eucharisztia ünneplése jelentette az agapé (szeretet-lakoma) csúcspontját, ezért a Krisztus megváltó halálára való emlékezés miatt mindennek nagy komolysággal és méltósággal kellett történnie. Ezért már a 2. században az étkezés (agapé) teljesen elmarad, az Eucharisztia megünneplése csak a liturgikus szertartást jelentette. Nemcsak a korinthusi egyházban, hanem máshol is voltak nehézségek az agapéval kapcsolatban. Valószínűleg ezért írja le Hippolitosz olyan részletesen, hogy a közösségi összejövetelen „fegyelmezetten és mértékletesen kell enni”.⁷

Kezdetben az Eucharisziát is az esti órákban tartották, de már az első század végén, a második század elején általánossá vált a reggeli szentmise, amelyhez már nem kapcsolódott az agapé, illetve egy közös étkezés. Erre utal egyértelműen (*die ante lucem convenire*) az ifjabb

⁵ Rendkívüli esetben máskor is végeztek Eucharisziát. Például Pál apostol a hajótörés után; valószínű, hogy nem vasárnap, és egyedül végezte a kenyértörést (vö. ApCsel 27,25).

⁶ HIPPOLITOSZ, *Traditio apostolica*, 26.

⁷ *Traditio apostolica*, 28.

Plinius, Bithynia helytartója Traianusz császárhoz írott feljelentő levele 112-ben (Epist. 96) a keresztényekkel kapcsolatban.⁸ Más korabeli források is tanúskodnak az első keresztények hitéről. A 180 körüli időkből származó un. Aberkiosz féle sírfeliraton ezt olvashatjuk: „Aberkiosz a nevem, tanítványa a Tiszta Pásztornak, aki táplálja bárányainak nyáját. A hit volt mindig a vezérem, és táplálékot nyújtott nekem mindenütt, mégpedig a Nagy Halat, Amelyet tiszta Szűz fogott ki szűzen a forrásból. És adta barátainak örök táplálékul. Igen jó bora van, keverve szolgálja föl kenyérrel együtt”.⁹

Az első korinthusi levél kifejezése: „a kenyér, amelyeket megtörünk” (10,16), kétségkívül az Eucharisziára vonatkozik. Ugyanígy csak az Eucharisziáról lehet szó, amikor a troászi közösség „a hét első napján összegyűlt kenyértörésre” (ApCsel 20,7). Annál is inkább, mert ez a megjegyzés csak mellékesen, magától értetődő szokásként szerepel, és ezúttal főleg Pál az, aki „megtöri a kenyeret” (20,11). A máltai hajótörés után is hasonló megjegyzést olvasunk: „Ezeket mondva kezébe vette a kenyeret, mindnyájuk szemeláttára hálát adott Istennek, majd megtörte és enni kezdett” (ApCsel 27,35).

Az ApCsel is tanúsítja, hogy kezdetben a keresztények még részt vettek a jeruzsálemi templomi és zsinagógai liturgiákon is. Ezért nem meglepő, hogy az őskeresztény liturgikus formák eredetét a zsinagógai vallásos életben találjuk meg, de az apostoli egyház Jézus Krisztus megváltói művét hirdetvén új liturgikus formákat teremtett. A zsidó hatás mutatkozott például abban, hogy az első keresztények liturgiája, a zsinagógai istentisztelethez hasonlóan három elemet tartalmazott: szentírásolvasás, szentírásmagyarázat, közös imádságok és énekek. Az első keresztények konkrét liturgikus elemeket is átvettek a zsidó liturgiából.¹⁰ Például: a zsoltárok éneklését Az Apostolok Cselekedeteinek könyvében olvassuk, hogy a jeruzsálemi keresztények Péter apostol kiszabadulásakor zsoltárokat énekeltek (ApCsel 4,24-30). Pál apostol az ehezusiakat is erre buzdítja: „Magatok közt zsoltárokat, szent dalokat, lelki énekeket énekeljete” (Ef 5,1). Az ószövetségi nagy hálaadó imádság (berakóth) mintájára Jézus (Mt 11,25kk; Jn 11,41) és az apostoli egyház gyakorolta a hálaadó imádságot (vö. 1 Kor 14,16; Ef 1,3-14). Az „Ámen” (1 Kor 14,16), az Alleluja (főleg a Jelenések könyvében), a Háromszorszent (Iz 3,6; Jel 4,8) megmaradt az első keresztények Eucharisztia ünneplésében is, és napjaink liturgiájának is konstans eleme. Ezeknél és más liturgikus elemeknél is látjuk, hogy a zsidó liturgikus formulákat a keresztények szuverén módon és szabadon használták fel liturgiájukban.

A zsidó liturgikus szokásoktól való eltávolodásnak, a „másságról” is tanúskodnak az egyházatyák írásai. A Didaché például így biztatja az első keresztény nemzedéket: „Ne imádkozzatok úgy, mint a képmutatók, hanem úgy, ahogyan az Úr parancsolta evangéliumában, így imádkozzatok: Miatyánk”.¹¹

A zsidó hagyományt követve az első keresztények rendszeresen olvasták az ó- és újszövetségi iratokat (Lk 4,16-21; ApCsel 13,27). A 2. században, amint azt *Jusztinosz* első

⁸ A levél legfontosabb mondata latinul: „Affirmabant autem hanc fuisse summam vel culpae suae vel erroris, quod essent soliti stato die ante lucem convenire, carmenque Christo quasi deo dicere”. (Plin., Ep. 10.96.7; Pliny *Letters* vol. 2. Books 8-10. Panegyricus LCL 59, (szerk., ford. Betty Radice, 1969).

⁹ QUASTEN 1935-37. 21-24.

¹⁰ Vö. NEUNHEUSER 2012. 31, 36-37.

¹¹ *Didaché*, VIII. feje, in Vanyó, L (szerk.), *Óskeresztény írók*, 3. köt., 97.; A „képmutatók” megjelölés nem általános értelemben vonatkozik a zsidó közösségre.

Apológiájából tudjuk az apostolok emlékiratait és a próféták írásait olvasták fel, és a felolvasáshoz azonnal a prédikáció csatlakozott (67. fej). Voltak olyan vidékek, ahol ezt mindennap megtették.¹² Az egyházfegyelmi szabályokat tartalmazó ősegyházi irat, a *Didaszkália* (a 3. századból) arról tanúskodik, hogy a vasárnap megszenteléséhez hozzátartozik az Isten ígénének hallgatása: „Ha pedig nem teszitek, miféle mentsége lehet Isten előtt azoknak, akik nem jönnek össze az Úr napján, hogy hallják az üdvözítő igét és táplálkozzanak a mindörökké megmaradó isteni eledellel”.¹³

A Didaché, Juszminosz I. Apológiája, és a Hüppolitosznak tulajdonított Traditio apostolica című ősegyházi iratok alapján látjuk, hogy az Eucharisztia megünneplésének már akkor a legfontosabb része a „nagy hálaadó imádság” volt, amit a nyugati egyházban később kánonnak, a keleti egyházakban pedig anafora-nak neveztek. A szentmisének az a része, ami a prefációtól a nagy doxológiáig tart. A legősibb eucharisztikus szövegek és kánonok:¹⁴

- Didaché (1. szd.), 9-10. fej,
- Szent Atanáz, De Virginitate, XIII. fej;¹⁵
- Juszminosz I. Apológia (2. szd.), 13, 65, 66-67. fej;
- Hüppolitosz, Traditio apostolica (215 körül), IV. fej;
- Canon Romanus (Damazusz pápa [†384] idején keletkezett);
- Anaphora S. Epiphani (5-6. szd.).¹⁶

Az Euchariszián való részvételnek voltak feltételei. Erről tanúskodnak főként az egyházatyák írásai. A Didaché egyértelműen kijelenti: „Ne egyék és ne igyék az Eucharisziátokból senki más, csak az, aki meg van keresztyelve az Úr nevére. Erről mondta ugyanis az Úr ne dobjátok a szentet a sertések elé (vö. Mt 7,6)”... „tegyetek bűnvallomást, hogy tiszta legyen áldozatotok”.¹⁷ Juszminosz még részletesebben megfogalmazza az Euchariszián való részvétel feltételeit. Fontosnak tartja a keresztyén hit igazságainak az ismeretét (*fides quae*) és az evangélium szerinti életet is: „Senki kívülálló nem részesedhet belőle, csak aki igaznak fogadja el a tőlünk kapott tanítást, és lemosdott a bűnök bocsánatára az újjászületés fürdőjében, és úgy él, ahogyan azt Krisztus meghagyta.”¹⁸

¹² Traditio apostolica, 39.

¹³ Didaszkália, XIII.

¹⁴ Vö. Quasten, J., *Monumenta eucharistica et liturgica vetustissima*, I. köt., Bonn 1935.

¹⁵ „Et cum im mensa sederis coeperis frangere panem, ipso ter signato (signo crucis), ita gratias agens dic: „Gratias tibi agimus, Pater noster, pro sancta resurrectione tua; nam per Iesum puerum tuum eam nobis notam fecisti. Et sicut hic, qui supra mensam est, panis, dispersus olim et collectus, factus est unum, ita colligatur Ecclesia tua a finibus terra in regnum tuum: quoniam tua est virtus et gloria in saecula saeculorum. Amen.”... Quod si adsint tecum duae vel tres virgines, gratias agant super panem, et una tecum orent. Quod si adsit catechumena in mensa, ne orat cum fidelibus, neque cum illa sedeas ut panem comedas (*Patr. Greca.*, XXVIII, c. 265-268 et Ed. VON DER GOLTZ, *Texte und Untersuchungen*, XXIX/2, 1905, p.47, ad quem accomodavimus versionem latinam MIGNE).

¹⁶ Vö. a latin fordítás, Gariette, G. (szerk.), *Le muséeon LXXIII*, 1960, 298-299.

¹⁷ Didaché, 9, 5 és 14, 1.

¹⁸ JUSZTINOSZ, I. Apológia, 66,1.

2. AZ EUCHARISZTIA ÜNNEPLÉSE AZ EGYHÁZATYÁK ÍRÁSAI ALAPJÁN

Először a Didaché (9,5), majd pedig Antióchiai Szent Ignációl¹⁹ kezdődően az egyházatyák már Eucharisziának nevezték a kenyértörést (*fractio panis*). Jusztinosz még beszél az „Eucharisztia kenyéréről és az Eucharisztia kelyhéről is, de már ő az, aki egyszerűen csak így fogalmaz: „ezt a táplálékot mi Eucharisziának nevezzük”.²⁰ A Didaché 14. fejezete írja le, hogy *kezdetben a keresztények hetenként jöttek össze az Eucharisztia megünneplésére*: „Az Úrnapján (*héméra kúriou*) gyűljetek egybe, törjétek meg a kenyeret és adjatok hálát (eukharisztészate)”. Antióchiai Szent Ignác (†117 körül) azokat nevezi keresztényeknek, akik „már nem a szombatot tartják meg, hanem az Úr napja szerint élnek”.²¹ Azt is hangsúlyozza, hogy kereszténynek lenni annyit jelent, mint a húsvéti hitből élni, vagyis a feltámadásból, melyet az Egyház a vasárnap hetente megismétlődő húsvétjaként ünnepel.²² A Barnabás levél (a II. század második negyede) is tanúsítja, hogy ez a nap, *az Úr napja nem szombat, hanem a vasárnap, az Úr feltámadásának a napja*.²³ Tertullianus, a latin nyelvű terminológia megteremtője, az Eucharisziát, mint „*convivium dominicum*”-t említi.²⁴ „És ezen a Napról elnevezett napon mindannyian, városokban és falvakban egyaránt összejövetelt tartunk”.²⁵ Jusztinosz azt is megmagyarázza, hogy miért a „Nap napján” tartják az Eucharisztia megünneplését. Két fő okot említ: ez a nap a teremtés napja, amelyen Isten a sötétséget és az anyagot átformálta (*trepszasz*), és ez a nap Krisztus feltámadásának a napja.²⁶ Nagyon valószínű, hogy ez az esti órákban történt az utolsó vacsora hagyománya alapján, és azért is, mert ebben az időben a vasárnap még nem volt munkaszüneti nap. Nagy Konstantin császár 321-ben vezette be a vasárnapi munkaszünetet. Cezárei Eusebiosz (†339) tanúskodik először arról, hogy a vasárnap olyan pihenő nap, mint a zsidóknak a szombati nap (*šabbāth*), a 91. zsoltár magyarázatával kapcsolatban.²⁷ „A papok szent szertartásai és a templomok Istenhez illő intézményei – mivel a zsoltárok éneklésével és az Istentől ránk hagyományozott igék hallgatásával, mind az isteni és titokzatos szolgálatok végzésével – az Üdvözítő szenvedésének elmondhatatlan jelképei (szümbola) voltak”.²⁸ A leírás utalásaiból joggal következtethetünk arra, hogy „az Úr szenvedéseinek a jelképei” kifejezés az Eucharisztia ünnepelésére utal. A 4. századtól kezdték meg a vasárnapot úgy említeni, mint a feltámadás napját (*ánasztaszimosz héméra*), de már Tertullianus is ebben az értelmezésben említi a vasárnapot (*dies dominicae resurrectionis*).²⁹ „A keresztények ezt a napot mindig a hét első napjának

¹⁹ Az Efezusiakhoz írt levél, 13,1; A Filadelfiaiakhoz írt levél, 4,1; A Szmirnaiakhoz írt levél, 7,1 és 8,1.

²⁰ I. Apológia 66,1.

²¹ ANTIÓCHIAI IGNÁC, Levél a Magnésziaiakhoz 9,1.

²² Uo., 9, 2.

²³ Barnabás levél, 15,8-9

²⁴ TERTULLIANUS, *Ad uxorem*, 2,4.

²⁵ I. Apológia, 67, 3; Az angolok és a németek azt a nevet őrzik, amely Jusztinosz idején volt használatos: a Nap napja (Sunday, Sonntag).

²⁶ Uo., 67,7.

²⁷ BAUCKHAM, *Sabbat und Sunday in the Post-Apostolic Church*. In D. A. CARBON (ed.), *From Sabbath to Lord's Day*, Zondervan 1982, 283kk.

²⁸ EUSEBIOSZ, *Hist. eccl.* 10, 2-3. In *Eusebiosz egyháztörténete* (ford. Baán I.), Óker. írók, 4. köt., Szent István Társulat, Budapest 1983, 406.

²⁹ TERTULLIANUS, *Az imádságról* 23, 2.

tekintették, mert ezen emlékeztek meg a Krisztus által elhozott radikális újdonságról. Ezért a vasárnap az a nap, melyen a keresztény ember megtalálja létének azt az eucharisztikus formáját, mely szerint e hivatásának megfelelően élnie kell”.³⁰

Tertullianus azt is megemlíti, hogy már a 2. század végén és a 3. század elején, a vasárnapon kívül, ünneplik még az Eucharisziát böjti napokon is, amit ő úgy említ, mint „stationum dies” (stációs nap),³¹ azután éjszaka és hajnalban³² is, és a „halottakért évfordulójukon felajánlásokat végzünk”.

Az ókori egyházban még természetes volt, hogy mindenki kétszín alatt áldozott. *Szent Ágoston* így tanította az újonnan megkeresztelkedetteket: „Ismerjétek fel a kenyérben azt a testet, mely a kereszten függött és a kehelyben azt a vért, mely az Ő oldalán fakadt... Hogy megoszlás ne legyen köztetek, egyétek egységeket kovászat; s hogy el ne értéktelenedjete, igyátok az értetek fizetett árat”.³³ *Jeruzsálemi Szent Cirill* misztagógikus katekézise szintén a kétszín alatti áldozás szokásáról tanúskodik: „Miután részesültél Krisztus testében, járulj vérenek kelyhéhez. Ne nyújtsd felé kezedet, hanem hajolj meg, az imádás és tisztelet jeleként mondd: Ámen, és szentelődj meg Krisztus vérenek vétele által”.³⁴ Tény, hogy a kétszín alatti áldozás a nyugati egyház gyakorlata is volt egészen a 12. századig. Gelasius pápa az 5. században még elítélte azokat, akik visszautasították a Krisztus vérevel való áldozást: „Amazok pedig vagy a teljes szentséget fogadják, vagy fosztassanak meg tőle egészen. Nem lehet ugyanis nagy szentségtörés nélkül kettéválasztani ezt a titkot, mely egy ugyanaz”.³⁵

Volt olyan időszak, amikor a kétféle áldoztatási forma, mint gyakorlat együtt létezett a nyugati egyházban, és a hívek is még két-szín alatt áldoztak. A püspök vagy a papok szentostyával megáldoztatták a híveket, a kelyhet pedig a szent vérral a diakónus nyújtotta át a híveknek. A római-frank liturgiában ez volt az általános gyakorlat.³⁶

Már az ősegyházban is megvolt a szentségi böjt, de nem a kezdetektől, hiszen a korintusi-akhoz írt levélből tudjuk (1Kor 11,20kk), hogy az első keresztények az Eucharisztia megünneplését az utolsó vacsora mintájára este és többnyire szeretet-lakomával (agapé) kapcsolták össze. *Tertullianus* tesz róla említést először a feleségéhez írt könyvében: „Nem veszi észre férjed, hogy mit ízlesz titokban minden más eledel előtt”.³⁷ A szentségi böjt elterjedéséhez nagymértékben hozzájárult az a tény is, hogy a szentmise megünneplése a második század elejétől áttevődött reggelre. A Hüppolitosznak tulajdonított ősegyházi irat, a *Traditio apostolica*, – amelyből sok mindent megtudunk az ókereszténykor egyházfegyelméről – még egyértelműbben fogalmaz: „minden hívő, mielőtt még ételt érintene, siessen magához venni az Eucharisziát”.³⁸ *Szent Ágoston* a szentségi böjtöt az egyik levelében, mint az egész Egy-

³⁰ XVI. BENEDEK, *Sacramentum caritatis*, 72.

³¹ *De oratione*, 19; *Ad uxorem*, 2,4;

³² *Ad uxorem*, 2,4; *De corona*, 3; *De fuga*, 14.

³³ ÁGOSTON, *Sermo Denis* 3, 3

³⁴ JERUZSÁLEMI SZENT CIRILL, *Misztagógikus katekézisek* 5,22.

³⁵ GELÁSIUS pápa, *Canon* (PL 59,141).

³⁶ „Post haec discendit pontifex a sede sua et communicat populum qui manus suas extendere ad ipsum potuerit et re-vertitur ad sedem suam. Reliquum vero populum communicant episcopi et presbiteri et confirmant semper diaconi.” (M. Andrieu, 3. köt (SSL 24). Louvain 1971.

³⁷ TERTULLIANUS, *Ad uxorem*, II, 5,3.

³⁸ *Traditio apostolica*, 36.

házban³⁹ elterjedt szokást említi 400 körül egy Januarius nevű karthágói papnak, aki néhány liturgikus jellegű kérdést tesz fel neki.⁴⁰

Az őskeresztény közösség liturgikus nyelve az arám és a héber után a görög nyelv korabeli változata, a koiné lett. A római közösség, amit 40-50 táján alapítottak, szintén használta ezt a nyelvet, hiszen a hívek nagy része nem zsidó, hanem görög eredetű volt. A római keresztény közösség növekedésével a koiné lassanként átadta a helyét a latin nyelvnek. A végleges váltás valószínűleg Damasus pápa idején ment végbe, aki 366–384 között volt Róma püspöke.

3. A HÁROM LEGFONTOSABB DOKUMENTUM AZ EGYHÁZATYÁK KORÁBÓL

A *Didaché* az apostolok halála utáni időszak (a 2. szd. eleje) legfontosabb műve, amely betekintést ad a korai Egyház liturgikus életébe.⁴¹ Bár a keresztény közösség egyre távolabb került a zsinagógai istentiszteleti rendtől, annak struktúráját saját szertartásában megőrizte. Az ünneplés bibliai szövegek olvasásával, zsoltárok éneklésével, majd rövid magyarázattal kezdődött, majd az eucharisztikus rész következett, de még ez is a zsidó házi liturgiához hasonlíthatott (széder-vacsorához, vagy még inkább a Sabbat-vacsora szertartásához). Ebben az időben már általánosan elfogadott volt az „eucharisztia” elnevezés.⁴²

A mű az egyik legősibb eucharisztikus imát tartalmazza és röviden leírja a vasárnapi Eucharisztia megünneplését (14. fej.), melynek a fő formai és tartalmi elemei a következők: 1) a közösségi ünneplés; 2) a „kenyértörés”; 3) amelyhez kapcsolódik a hálaadás (eucharistia). 4) Ez együtt az a „tisztá áldozat”, amelyet előre jelzett az Ószövetség. 5) Ezt az áldozatbemutatót, amit korábban még próféták és tanítók végeztek, most már a liturgiában a püspökök és a diakónusok végzik. A könyv hangsúlyozza a bűnbánat fontosságát: bűnbánatot kell tenni, hogy az áldozat (thüszia) tiszta legyen (14, 1-2), olyan, amit már Malakiás próféta is megjövendölt (1,10-11). Az Eucharisztikus imát (anaphora-kánon) is tartalmazó részek (9-10. feje) értelmezésére vonatkozóan különböző értelmezésekkel találkozhatunk. Egyesek azt a véleményt képviselik, hogy csak egy egyszerű agapéval kapcsolatos hálaadó imádságot ír le a szerző, és nem egy korabeli kánonról van szó. Mások szerint nyilvánvaló, hogy egy kezdetleges kánon-nal van dolgunk, melynek alapját a zsidó liturgikus minta adta.⁴³ Ha párhuzamba állítjuk a szövegeket, látjuk, hogy a 9. fejezet megfeleltethető a Kiddusnak (a szombat és ünnepnap i áldás), a 10. pedig a Birkat Hamazon-nak, amelyben együtt van jelen a hálaadás, a megemlékezés és a könyörgő imádság.⁴⁴

Az Eucharisztia ünnepléséről az első részletes beszámólót *Jusztinosz*-nál (†165) találjuk. Az *I. Apológia* 67. fejezetben részletesen leírja a korabeli keresztények vasárnapi eucharishtiáját. A

³⁹ Szent Ambrus is erről tanúskodik: *Expos. in ps.* 118; *Sermo* 8,48; és *De Elia et ieiunio* 10,33-34.

⁴⁰ *Ad Januarius* Epist. 54., 6, 8: „per universum orbem mos iste servatur”.

⁴¹ Vannak olyanok, akik fontosabbnak tartják a *Traditio apostolica* című írásnál, amelyben egy teljes, mai értelemben vett kánon (Eucharisztikus ima) is olvasható. Például: MAZZA 2014. 82.

⁴² Például: „peri de tés eucharistias, houtos eucharistesate” / „ami pedig az eucharishtiát illeti, így járjatok el”, in *Didaché* 9,1.,vö. még 9,15; 14,1.

⁴³ GIRAUDO 2007. 587.

⁴⁴ Vö. MIKLÓSHÁZY 1984. 123–134.

65. fejezet egy olyan eucharisztának a menetét írja le, amelyben valaki az iniciációs szentségekben részesült. Részletesebb magyarázat nélkül megemlíti a jellegzetes mozzanatait: befogadás a testvéri közösségbe, imádság a neofitákért, békecsók, a kenyér és a bor elkészítése, eucharisztikus anaphora Amen-nel, a konsekrált kenyér és a bor kiosztása a jelenlevőknek és átadása a diakónusoknak, akik visznek belőle a távollévőknek is.

A mű 66. fejezetében egyértelműen tanítja Krisztus valóságos jelenlétét: „Ezeket mi nem úgy vesszük, mint közönséges kenyeret vagy közönséges italt, hanem mint a megtestesült Jézus Krisztus, Megváltónk, az Isten igéje (logosz) által a mi üdvösségünkre felvett testet és vért, az ő hálaadó imájával megáldott táplálékot, és azt tanultuk, hogy a megtestesült Jézusnak teste és vére ez” (66,2).⁴⁵

Az átváltozás szót is megtaláljuk nála (*kata metabolén*). A kenyér és a bor Krisztus testévé és vérévé való átváltozásának magyarázatához már Szent Jusztinosz az Igének a teremtésben és megtestesülésben megmutatkozó erejét és hatalmát használta modellként. Úgy tekinti az Eucharisziát, mint Jézus testben való küldetésének szentségi folytatását. Az Ige nemcsak a szentségi színekben fejt ki hatását, hanem azokban is, akik magukhoz veszik. Az Eucharisziában részesülők – Jézus feltámadásához hasonlóan – megváltoznak, mert ez a misztérium a „feltámadás magva”. Ezért logikus, hogy a keresztyények a hét első napján, a feltámadás napján veszik magukhoz (I. Apol.67, 3).

A *Párbeszéd a zsidó Triphonnal* című művében tanítja, hogy az Eucharisziára való utalás megtalálható az ószövetségi próféciaokban és előképekben. Tanítja az Eucharisztia áldozat jellegét: a 95. és 117. fejezetben rámutat arra, hogy a Malakiás-féle jövendölés az Eucharisztia ünneplésében teljesebbé válik. Jusztinosz fejtegetései szerint az Eucharisztia Krisztus szenvedésének emlékezete és Krisztus parancsa, tisztulás testi és lelki értelemben, hálaadás a világ és az ember teremtéséért, és a mindenféle rossztól való megváltásért.

Liturgikus szempontból fontos a Hüppolitosznak tulajdonított *Traditio apostolica* (215 körül íródott). Az első olyan ógyeházi irat, amely liturgikus szövegeket is tartalmaz. A mű a keresztyén beavatás (*initiatio cristiana*) leírása közben lejegyzett számunkra egy korabeli eucharisztikus imádságot (kánon), amely a II. Vatikáni Zsinat utáni liturgikus reform keretében, kibővített formában a szentmise második Eucharisztikus imája lett. Már abban az időben a következők voltak az eucharisztikus ünneplés lényegi elemei (IV. fej.): az anamnészisz (megemlékezés Isten üdvözítő-tetteiről), a proszphora (felajánlás) és az epiklézis (Lélekhívás). Ez az első olyan liturgikus szöveg, amely úgy értelmezi Jézusnak az utolsó vacsorán elmondott szavait mint „alapítási ígéret”. Megjelenik az epiklézis kétféle formája: először az adományokra hívják le a Szentlelket, majd pedig azokra, akik „részesülnek benne”. Leírása szerint a püspök az, aki elmondja a nagy hálaadó imádságot a kenyér felett, „hogy Krisztus testét megjelenítse”, és ő az, aki áldoztat, a következő szavakkal: „a mennyei kenyér Krisztus Jézusban” („*panis caelestis in Christo Jesu*”).⁴⁶ A koncelebrálás meglétéről is tanúskodik ez a liturgikus szöveg, amikor kijelenti: a püspök „az összes presbiterekkel együtt kezét az adományokra téve e szavakkal adjon hálát” (IV. fej.).

⁴⁵ A legfontosabb kijelentés görögül: *ten di' euches logon ton par'auton eucharisteisan trophen* (= az ő szavait magában foglaló ima által eucharisziává változtatott eledel).

⁴⁶ *Traditio apostolica*, 21.

FONTOSABB IRODALMAK

(Bővebben lásd a lábjegyzetekben)

BAUCKHAM, RICHARD (1982): *Sabbat und Sunday in the Post-Apostolic Church*. In CARBON, D. A. (ed.): *From Sabbath to Lord's Day*. Zondervan.

Didaché. In Vanyó, László (szerk.): *Ókeresztény írók*, 3. köt. Budapest, 1988, Szent István Társulat.

EUSZEBIOSZ, *Hist. eccl.* 10, 2-3. In *Euszebiosz egyháztörténete* (ford. Baán I.). Óker. írók, 4. köt. Budapest, 1983, Szent István Társulat.

GIRAUDO, CESARE (2007): *In unum corpus. Trattato mistagogico sull'eucaristia*, 2. kiad. Ed. San Paolo, Cinisello Balsamo (Milano).

HIPPOLÜTOSZ, *Traditio apostolica*. In Vanyó, László (szerk.): *Ókeresztény írók*. 5. köt. Budapest, 1983, Szent István Társulat. 83–108.

JUNGMANN, JOSEF ANDREAS (1977): *A szentmise. Történelmi, teológiai és lelkipásztori áttekintés*. Eisenstadt, Prugg Verlag.

JUSZTINOSZ, *I. Apológia*, In Vanyó, László (szerk.): *Ókeresztény írók*. 8. köt. Budapest, 1984, Szent István Társulat. 64–120.

MAZZA, Enrico (2014): *Dall'ultima cena all'Eucaristia della Chiesa*. Bologna, EDB.

MIKLÓSHÁZY ATTILA (1984): *Benedicamus Domino. A liturgikus megújulás teológiai alapjai*, Eisenstadt, Prugg Verlag.

NEUNHEUSER, BURKHARD (2012): *Liturgiátörténet egyház- és kultúrtörténeti megközelítésben* (ford. Dolhai L.). Budapest, Szent István Társulat.

PERRIN, MICHEL-YVES (2004): *Pratiche e discorsi eucaristici nel primi secoli dalle origini fino alla fine del IV secolo*. In Brouard, Maurice (szerk.): *Eucharistia. Enciclopedia dell'Eucaristia*. EDB. 111–135.

PÉTERY József (1946): *A szentmise története*. Budapest, Szent István Társulat.

PLINY: *Letters vol. 2. Books 8-10. Panegyricus* LCL 59, (szerk., ford. Radice, Betty 1969)

QUASTEN, JOHANNES (1935-37): *Monumenta eucharistica et liturgica vetustissima*. Bonn.

RORDORE, WILLY (1986): *Que savons-nous des lieux de cult chrétiens de l'époque pré-constantinienne? In Liturgie, Foi et Vie des Premiers Chrétiens, Études Patristiques. Théologie Historique* 75, Paris.